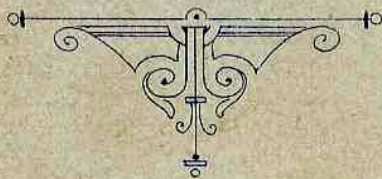

Studio
Cassiak

VELALUKA

VALLEGRANDE

B. WACHTL, VIENNA

ERNESTO FURLANI I ATELIER OSSIAK

*O početku fotografije
na otoku Korčuli*

Tonko Barčot
Državni arhiv u Dubrovniku – Arhivski sabirni centar
Korčula-Lastovo
Mratin bb
HR-20275 Žrnovo
tonko.barcot@dad.hr

Primljeno: 1.3.2017.

UDK 94(497.5 Vela Luka):77

Sažetak: Prezime Furlani važno je ne samo zbog organiziranih početaka glazbe devedesetih godina 19. st. u Veloj Luci, već i zbog početaka profesionalne fotografije. Ernesto Furlani, sin prvog luškog kapelnika limene glazbe, na samom početku 20. st. otvara prvi foto atelijer u Veloj Luci i na otoku Korčuli. Dugo vremena se činilo da nije sačuvano puno tragova o njegovom djelovanju, no nakon usporedbe malobrojnih poznatih pozitiva sa 65 negatifa na staklu sačuvanih u obitelji Dragojević Šćula (i digitaliziranih u Arhivskom sabirnom centru Korčula-Lastovo) utvrđeno je njihovo nepobitno Furlanijevo autorstvo. U tekstu se, uz prikaz Furlanijeva životnog puta, analizira njegova foto ostavština. Zaključuje se kako je Ernesto Furlani zanatski korektan fotograf, iako ne bez mane. U dijelu portreta ostvario je vrlo dobra ostvarenja, dok je dokumentarna vrijednost sačuvanih fotografija iznimna. Poblje nam otkrivaju imućnije Velolučane s početka stoljeća, praktički nepoznatu Velu Luku, odmaknutu od poznatog nam koncepta težačke i ribarske luke. Uz atelijersko-portretnu, Furlani se okušao u dokumentarnoj i panoramskoj fotografiji. Tekst se dotiče i Furlanija kao nakladnika razglednica. On je bio jedan od najstarijih poznatih izdavača razglednica Vele Luke, a njegovi motivi s početka 20. st. dandanas su vizualno najprepoznatljivije luške razglednice.

Pozadina s logom atelijera.
Privatna zbirka Anđelka Grbić

Ključne riječi: Ernesto Furlani, foto atelijer „Ossiak“, Vela Luka, 19./20. st., fotografija

U obitelji drvodjelca i maestra Nikole Furlanija

Početak 19. st. u istarskom Labinu žive 4 obitelji s prezimenom Furlani ili Furlanich, vjerojatno porijeklom iz Furlanije (Oreb 1995:70). Obitelj kišobranara Valentina Furlanicha doselila se u Labin 1830-ih. Godine 1835. rodio im se sin Nikola koji će završiti konzervatorij u Trstu, postati učitelj labinskog Glazbenog društva i kompozitor (Oreb 1995:68). Ovo nam je poznato zahvaljujući istraživanjima Franka Oreba. No, matične knjige župe Labin otkrivaju da Nikola nije isključivo živio od glazbe, odnosno da je labinsko razdoblje njegova života bilo znatno složenije. Kada je imao 20 godina umrla su mu obaroditelja, i to dan za danom (22. i 23.7.1855.) od kolere.¹ Te 1855. to nisu bile jedine labinske žrtve smrtonosnog pohoda ove zarazne bolesti, a niti u široj regiji. Kada se tri godine poslije vjenčao sa susjedom Vjekoslavom (Alojzijom) Filippi, kćerkom šumara Josipa, u matici vjenčanih mu je navedeno zanimanje „falegname“ ili drvodjelac. Tada je Nikola imao 23 godine i dalo bi se naslutiti da je na životnom početku slijedio obiteljsku obrtničku tradiciju. Kada je točno upisao konzervatorij, ne zna se. Možda je to bilo na poticaj oca, a možda i poslije njegove smrti. Nije isključeno da je smrt roditelja prekinula njegov studij, dovevši mu u pitanje materijalnu sigurnost, ali mu je možda i pružila svojevrsnu slobodu. Uz rad u drvodjelstvu, odvažio se i ostvario san. Po Orebu, već u kolovozu 1859. Glazbeno društvo u Labinu traži, a u sljedećem mjesecu i dobija plaću za njihovog učitelja Nikolu Furlanija (Oreb 1983:16). Da li je u tom trenutku već bio završio konzervatorij, ne možemo znati. Naime, na samom početku 1860. u trenutku krštenja prvog sina Vjekoslava matice ga i dalje vode kao drvodjelca. Možda je to značilo da angažman kojeg Oreb spominje nije potrajao. Kada mu se 1861. rodio drugi sin Emanuel, uz

Nikolino ime prvi put se uz zanimanje drvodjelca javlja i drugo, opće, glazbenik („faberlignarius & musicus“),² što možda daje naslutiti završetak konzervatorija. U trenutku rođenja kćerke Tereze 1863. pod zanimanje mu je navedeno isključivo učitelj glazbe („musicæ magister“), no dvije godine poslije u trenutku rođenja sina Emilija ponovno se predstavlja samo kao „faber lignarius“ ili drvodjelac. Idući zapis zanimanja bilježi se u trenutku rođenja sina Ernesta 1867. Kada je supruga Vjekoslava u veljači 1874. rodila mrtvorodjenče, uz oca Nikolu je navedeno zanimanje „organista“ ili orguljaš. Iako ovi podaci ne moraju nužno odražavati stvarno stanje, oni ipak sugeriraju da je Nikola u Labinu često mijenjao poslove, kao i vrstu glazbenog angažmana (učitelj, orguljaš), ali i da nije mogao živjeti isključivo od glazbe te se morao hvatati dlijeta. Trebalo je podizati obitelj. Od početka 1860. pa sve do 1874. supruga Vjekoslava rodila je osmero djece. I to u gotovo pravilnim razmacima svake druge godine po jedno. No, preminulo ih je četvero. Godine 1865. tromjesečna Tereza i trogodišnji Emanuel, 1866. godine 10-mjesečni Emilio, a 1874. mrtvorodena beba. Na životu su ostali najstariji Vjekoslav (Luigi), Thomas, Ernesto i najmlađa kćerka Filomena.³ Prema Orebu, Nikola Furlani se 1873. preselio u Trst (Oreb 1995:68). No, prema podacima iz matica, ta godina odlaska nije sigurna. Čini se da je Nikola Furlani početkom 1874. i dalje u Labinu i radi kao orguljaš.⁴ U Trstu je Nikola postao kapelnik tamošnje Gradske glazbe i boravit će u tom gradu sve do 1885. (Oreb 1995:68).

² Matica krštenih župe Labin, 1861., br. 61.
URL: <https://familysearch.org/>. (2016.)

³ Franko Oreb u bilješki djela o Narodnoj glazbi navodi, prema usmenim kazivanjima, također dva brata, ali pod imenom Nikola i Jozef (Oreb 1983:103).

⁴ Matica krštenih župe Labin, 15.2.1874., br. 25.
URL: <https://familysearch.org/>. (2016.)

¹ Matica umrlih župe Labin, 22. i 23.7.1855., br. 61-62.
URL: <https://familysearch.org/>. (2016.)

Ernesto u pratnji (sjeni) oca Nikole

Bilo je to Nikoli peto dijete, no tek drugo koje će preživjeti. Godine 1865. i 1866. izgubit će čak troje djece, pa je obitelj zasigurno sa strepnjom iščekivala rođenje novog djeteta i njegove prve godine života. Ernesto, drugim imenom Jakov, rodio se 25.1.1867. Ime je dobio prema krštenom kumu, (labinskom?) farmaceutu,⁵ očito bliskom očevom prijatelju kojeg su počastili imenom. Da se Nikola kretao među elitom Labina, svjedoči kum drugog sina barun Giacomo Lazzarini. I kumovi najmlađe kćerke bili su plemićki supružnici Nikola i Lucija (drugo ime Filomene) Lazzarini.

Ernesto Furlani rodio se u Labinu 1867., u obitelji drvodjelca i maestra Nikole. Najvažnije godine formiranja ličnosti proveo je u Trstu, najznačajnijoj habsburškoj luci kozmopolitskog duha.

Ernesto je u Trst stigao s obitelji kao mali dječak. I u njemu će boraviti do navršениh 18 godina života. Te godine bile su vrhunac djelovanja oca glazbenika Nikole, ali i prevažne za njegovog drugog po starosti sina. Ne samo zbog dobi odrastanja i obrazovanja, već i zbog same sredine. Trst je bio prijestolnica pokrajine Austrijsko primorje, ali i najznačajnija habsburška luka kozmopolitskog duha i širine. Vjerojatno su upravo u Trstu usvojili isključivo talijansku verziju prezimena i odbacili dotadašnju formu Furlanich. U Veloj Luci su ih i percipirali kao „Treštince“ (Kazivanje M.V.B.). Nije

poznato koju je školu Ernesto završio, no nije se osamostalio do sredine osamdesetih. Za razliku od braće koja su ostala u Trstu (Oreb 1983:103), Ernesto je sa sestrom Filomenom slijedio oca u njegovom novom premještaju. Ovog puta to je bila znatno manja i za Furlanije nepoznatija sredina – Komiža na Visu. Otac Nikola se u ovom otočnom gradiću zadržao pet godina kao učitelj glazbe (Oreb 1995:68). Poslije je uslijedio novi premještaj u nedaleku Velu Luku. I kod ovog premještaja, pratio ga je tada 24-godišnji sin Ernesto. S obzirom na djelovanje u Veloj Luci, možemo pretpostaviti da mu je sin pomagao u poslu. Pratnja je nerijetko bila i sjena. Oreb će u ocjeni Ernestova glazbenog djelovanja zaključiti kako nije bio „ni izdaleka sposoban muzičar kao njegov otac“ (Oreb 1983:24). Ocjenu o sjeni dodatno prisnažuje i činjenica što je Ernesto u Veloj Luci bio ponajprije percipiran kao sin i glazbenik, a malo i nimalo po svojim drugim zanimanjima/ostvarenjima.

Doseljavanje u Velu Luku 1891.

Nikola Furlani je stigao na poziv župe Vela Luka. Godine 1889. u župnu crkvu dopremljene su orgulje i tražio se orguljaš. Uz osnovni orguljaški poziv, Furlani je formirao i predvodio Crkveni pjevački zbor (od 1891.) postavivši temelje današnjoj zbrojskoj tradiciji i stavivši bratime *kantavce* u drugi plan. Par godina poslije formirao je i limenu glazbu, luško najdugovječnije kulturno društvo (Oreb 1995:69). Zaista, Nikola Furlani, koji se bavio i komponiranjem, ostavio je neizbrisiv trag u Veloj Luci, no s pravom se može postaviti pitanje zašto premještaj iz istočnojadranske metropole. I to najprije u mali otočni gradić, a potom u još nepoznatiju sredinu u nastajanju. Vela Luka u to vrijeme tek počinje s uređenjem obale i druge infrastrukture. Otvaraju se prvi uredi, a proći će još godina do formiranja zasebne općine. Možemo pretpostaviti da je stariji Furlani bio nemirna duha i da bi se s

⁵ Matica krštenih župe Labin, 1867., br. 13. URL: <https://familysearch.org/>. (2016.)

vremenom zasitio životne sredine. Isto tako i da je uživao u izazovima, kao što je to bio rad na formiranju zbora i limene glazbe u Veloj Luci. Ili su uvijek to bili materijalni razlozi i potreba da se obitelji osigura dobar životni standard. Jedno je sigurno, Vela Luka im se u to vrijeme činila perspektivnom sredinom i obitelj Furlani će se doživotno vezati uz nju.

Svestranost ili svaštarenje

Na tragu životne i radne filozofije oca koji je u ruci znao držati istovremeno dirigentski štapić i dljeto, sin Ernesto će se u svojem životu baviti raznim poslovima. No, za razliku od svojeg oca nije se isprofilirao kao uspješni glazbenik, skladatelj i kapelnik, ali niti u ostalim svojim zanimanjima. Možda je i to bio razlog zašto je pratio oca i praktički sve do njegove smrti bio prvenstveno njegovim pomoćnikom.

S glazbenim talentom i upijajući iskustva u pratnji oca od Trsta do Vele Luke, Ernestu nije bio problem preuzeti mjesto orguljaša, voditelja crkvenog zbora i kapelnika luške glazbe po očevu odlasku iz Vele Luke 1903. No, u toj se ulozi zadržao tek do 1907. I činilo se da je prije bio prijelazno rješenje te se nije posebno istaknuo (Oreb 1983:24). Doduše, Ernesto je i poslije bio vezan uz lokalnu glazbenu scenu, a u mjestu je bio percipiran kao „učitelj glazbe“ (Kazivanje M.V.B.). U Veloj Luci se, uz glazbeni angažman, profesionalno bavio fotografijom i izdavanjem razglednica, a bio je i trgovac. U slobodno vrijeme bavio se uzgojem golubova.⁶

Vjerojatno uz pomoć oca i sa željom stjecanja vlastitog novca, Ernesto Furlani je već u rujnu 1896. zatražio i dobio dozvolu za otvaranje prodavaonice manufakturne robe u kući Kuzme Bosnića.⁷ Najvjerojatnije je to bilo u današnjoj

U Velu Luku se doselio 1891. s ocem Nikolom, novim orguljašom župne crkve i prvim kapelnikom Narodne glazbe Vela Luka. Bio je očev pomoćnik, a bavio se i trgovinom.

prostoriji mesnice Bajat, a prodavao se „štof“, tj. tkanina. 95-godišnja Marija Vlašić Baja rođ. Prižmić sjeća se ove trgovine u međuraću na tom mjestu, a vjerojatno je i otvorena 1896. u tom prostoru. Furlani je robu nabavljao po čitavoj Austro-Ugarskoj Monarhiji, ponajviše iz Beča. Od 1898. u rad trgovine (a možda i prije?) uključena je Kata Simatović. Te godine su se oni i vjenčali.⁸ Kata je dolazila iz dobrostojeće obitelji obrtnika i trgovca Antuna, inače doseljenika iz Rijeke Dubrovačke. Izvjesno je da je njezina uloga u trgovini bila važna, ne samo kao prodavačice tkanine. Odrasla je u trgovačkoj obitelji i već prije stekla iskustvo rada u trgovini.

Ako je suditi po prvim godinama 20. st., trgovina nije išla najbolje. Pregledavajući ovršne spise tadašnjeg Kotarskog suda u Korčuli, može se često naići na ime Ernesta Furlanija. Najčešće kao ovršenika. Već 1899. dosuđena je prva ovrha na zahtjev tvrtke Barton Brüder iz Češke i Bacher Brüder & comp iz Rijeke, a slijedile su sve brojnije i veće.⁹ Navodno je upravo zbog propasti trgovine (čak i stečaja) stari Nikola Furlani bio primoran otići 1903. iz Vele Luke sa suprugom i kćerkom u Supetar.¹⁰ I zaista, sljedeće 1904. ovrhe su zaredale jedna za drugom. Zabilježeno

8 Kumovi su im bili pomorski kapetan Stjepan Vučetić i Jozo Franetić, „mot. mehanik“ iz Trsta. Matica vjenčanih župe Vela Luka, 1898., br. 9. URL: <https://familysearch.org/> (2016.)

9 Ovršitelji su bile tvrtke iz Češke, Trsta, Vollkermarleta, Beča, Pirana, Budimpešte, Cervignana, Mundorfa... HR-DADU-SCKL-160. Općinski sud u Korčuli. Ovrhe - Upisnici za 1900. i 1901.

10 Po smrti oca Nikole u Supetru 1905., majka Vjekoslava i sestra Fila se vraćaju u Velu Luku i nastavljaju živjeti s Ernestom. Majka umire 1916. (Oreb 1983:23-24, 103).

6 Pred početak rata 1914. posjedovao ih je 7. HR-DADU-SCKL-527. Kotarsko poglavarstvo Korčula, Prezidijalni spisi, br. 666/1914. Popis vlasnika golubova

7 HR-DADU-SCKL-527. Kotarsko poglavarstvo u Korčuli. Opći spisi, br. 12530/96 (1896).

je ni manje ni više nego 40 ovrha.¹¹ Usprkos ovim nemalim problemima, trgovina je preživjela i nadživjela Ernesta. Ona je zasigurno pripomogla održavanju boljeg životnog standarda i držanju služavke u kućanstvu Furlanijevih. Služila je Jela Oreb Krkatica (Oreb 1983:103), kao i Mara Dragojević Šćula rođ. Mirošević Dubaj (Kazivanje F.M.D.). Ernestovu obitelj se u mjestu percipiralo kao gospodsku i bolje stojeću (Kazivanje M.V.B.).

Sumirajući sva ova njegova zanimanja i ostvarenja, jedini konkretni (i dandas sačuvani) trag Ernesto nam je ostavio u fotografijama i razglednicama Vele Luke. Dok je u glazbi, čini se, bio tek blijeda kopija vlastitog oca, u profesionalnoj fotografiji je bio, ni manje ni više, nego pionir na ovom otoku.

Prvi foto atelijer na Korčuli

O Furlaniju kao fotografu nema niti jednog spomena u postojećoj literaturi, ali ni o drugim fotografimana Korčuli. Logično je zapretpostaviti da je Ernestov prvi dodir s fotografijom bio u Trstu, kao i da je bio priučeni fotograf. Fotografira u Komiži, a profesionalni iskorak pravi u Veloj Luci gdje otvara foto atelijer¹² „Ossiak“. Ne znamo kada je to točno bilo, vjerojatno poslije očeve smrti. Na prvu konkretnu datiranu informaciju nailazimo u prvom desetljeću 20. st. Među popisanim obrtima Vele Luke u vodiču Dalmacije za 1908., Ernesto Furlani je naveden kao vlasnik prodavaonice manufakturne robe, ali i kao jedini otočki fotograf (Guida 1908:97). Fotografija Kumpanije pred sakristijom župne crkve sv. Josipa, datirana u literaturi 1906. (Oreb 2000:111-112), izvjesno je djelo Furlanija (kao što se može reći i za poznate i u literaturi objavljivane fotografije Narodne glazbe, PTD-a Hum iz tog vremena). To se može zaključiti prema dekorativnom zastoru koji se pojavljuje i

na drugim Furlanijevim fotografijama. A zastor svjedoči da je Furlanijev atelijer bio uređen već 1906. Da se s fotografijom intenzivno bavio i ranije, pokazuju starije fotografije Vele Luke ovjekovječene na razglednicama. Riječ je o prizorima s prijelaza stoljeća ili samog početka 20. st. (zasigurno prije 1902.).¹³ Da je foto atelijer po imenu „Ossiak“ bio upravo njegov, svjedoče i inicijali fotografa „EF“ na prednjoj strani pozitiva.

Nije to samo bio prvi foto atelijer u mjestu, već po svemu sudeći i na čitavom otoku. Nešto kasnije u Korčuli će otvoriti atelijer svestraniji Jakov Peručić. Furlani je, dakle, bio pionir otočke fotografije. Nije slučajno što se prvi foto atelijer otvorio u Veloj Luci, kao ni što će se tih godina u mjestu otvoriti prvi otočki kinematograf. Vela Luka je bila otvorena sredina, u snažnom društvenom i gospodarskom uzletu, gladna novina, ali i sredina s kapitalom. Zahvaljujući Furlanijevom iskoraku, dobrostojeće obitelji i pojedinci nisu više trebali za ovjekovječenje svojih lica u Dubrovnik, Split i dalje.

Furlani je atelijeru dao ime po otočiću Ošjak, i bio je prvi koji je uočio njegov vizualni i simbolički potencijal. Nije poznato gdje je točno uredio svoj atelier. Možda je bio najprije smješten u kući Jurković na Guvnu. Bila je to kuća u kojoj je vježbala Narodna glazba i živjela obitelj Furlani od 1891. Poslije (završetka kapelničkog angažmana u Narodnoj glazbi 1907?) Ernesto će se premjestiti bliže trgovini u kuću Mirošević Dubaj (ulica Brkanova križa). Ni na fotografijama nema dovoljno podataka da njegov atelijer smjestimo u stvarni luški prostor. Prepoznaje se ista papirnata dekorativna pozadina s prikazom stilski namještenog interijera. Pod je neravan, popločen i prekriven tepihom. S obzirom na potrebno dnevno svjetlo (u to vrijeme nije bilo električne rasvjete), Furlani fotografira na kamenoj terasi kuće s priručno namještenim

11 HR-DADU-SCKL-160. Općinski sud u Korčuli. Abecedni upisnik za 1904.

12 Poznate su dvije inačice naziva atelijera – „Atelier“ i „Studio“.

13 Razglednica Poljane Franje Josipa I., netočno datirana oko 1904. kod Goleša (2015:583), može se datirati prije 1902. jer ne prikazuje tada izgrađenu Vruju.

zastorima prema direktnom sunčevom svjetlu. Pozitive je lijepio na prigodno tiskanom kartonu (11 x 16,5 cm i 6,5 x 10,5 cm) bečke tiskare B. Wachtl¹⁴ s logotipom atelijera u secesijskom oblikovanju na pozadini. Na dnu prednje strane urezani su i pozlaćeni stilizirani inicijali fotografa (EF) i naziv atelijera.

Furlani u Veloj Luci prvih godina 20. st. otvara prvi otočki foto atelije. Nazvao ga je „Ossiak“ po obližnjem otočiću.

Poznato mi je tek nekoliko pozitiva s potpisom ovog atelijera. U vlasništvu su Anđelke Grbić, obitelji Oreb Krtur i Šćepanović (3 komada!), a jedna od fotografija dio je arhivskog fonda KUD „Hum“, pohranjenog u Arhivskom sabirnom centru Korčula-Lastovo. Među izlošcima izložbe udruge Likovno stvaralaštvo Vela Luka (Ambalaža 2016.) također se našao jedan Furlanijev pozitiv. Većinom je riječ o grupnim portretima izrezanim u veličini kabinet formata (10 x 14 cm). U tri slučaja radi se o obiteljima (Bačić, Joković i Surjan), a u jednom je riječ o glumcima predstave „Ne ću da se ženim“ Pjevačko-tamburaškog društva Hum. Ta je fotografija, objavljena u monografiji o dramskim amaterima (Barčot 2016:21) i datirana oko 1913., nažalost značajno izbljedita na suncu (izložena u prostorijama „Huma“). Da je Furlani razmišljao i o simboličkoj kompoziciji, svjedoči spomenuta fotografija glumaca. List „Papataž“ u rukama Marka Šeparovića Bogomoje sugerira da pred nama nisu bilo kakvi akteri već upravo tvorci tog

satiričkog lista koji je bio toliko uzbudio lokalnu društvenu scenu početkom 20. st. Opuštenost portretiranih, uočljivost njihovih snažnih psiholoških profila, proizlazi i iz činjenice što je riječ o glumcima koji se snalaze na sceni i pred objektivom. Manji broj pozitiva Furlani je izradio u maniri portreta u bijelom, izuzetno popularnog sve do kraja 19. st. (Krešac 2009:38). Na jednom ženskom portretu vidi se samo glava i gornji dio tijela u lijevom poluprofilu, dok se obrisi tijela stapaju s bijelom pozadinom. Dostupne pozitive s pojedinačnim portretima Furlani je izrezivao u dimenzijama tzv. dizderijevskog formata posjetnice (6 x 9 cm).

Furlanijev atelije je po svemu vezan uz austrougarsko doba, no fotografirao je i poslije. Zasad najkasnije datiran pozitiv je onaj s vjenčanja Ivana Bačića Mere i Milke Franulović Njalo iz 1918/19. Pozitiv nema oznake atelijera te je izrađen na kartonu od razglednice (formata 13,5 x 9 cm), no može ga se atribuirati po dekorativnom zastoru. Ovaj primjer govori da pozitivi iz kasnije faze djelovanja možda uopće nemaju zabilježen podatak o fotografu i ateliju te ih Furlani izrađuje na sirovini za razglednice. Fotografirao je i 1920-ih, vjerojatno sve do svoje iznenadne smrti.

Zbirka foto negativa na staklu obitelji Dragojević Šćula

Dok je poznatih pozitiva s logotipom „Ossiak“ i uopće onih koje bi mogli sa sigurnošću pripisati Furlaniju vrlo malo, s negativima je znatno bolja situacija. Do 2016. se činilo da iza Furlanija nije ostao sačuvan niti jedan negativ, no pregledom zbirke negativa na staklu (ukupno njih 65) sačuvane u obitelji Dragojević Šćula utvrdilo se nepobitno Furlanijevo autorstvo.¹⁵ Iako na negativima nema očekivanih panoramskih

¹⁴ Riječ je o specijaliziranoj tvrtki, poznatijoj na širem prostoru. Jedno vrijeme je u kooperaciji nosila naziv „Eisenschiml & Wachtl“ (Krešac 2009:58).

¹⁵ Zahvaljujem se dr.sc. Dinku Radiću koji mi je skrenuo pozornost na negative nepoznatog fotografa u privatnom vlasništvu, kao i vlasniku Darku Dragojeviću koji mi ih je posudio za digitalizaciju.

prizora Vele Luke, uočen je identičan dekorativni zastor i stolica u kadru na pozitivima i negativima. Prema kazivanju vlasnika Darka Dragojevića, koji ih je pronašao na tavanu stare obiteljske kuće, u obitelji nije sačuvana predaja o njihovom porijeklu. No, zahvaljujući sjećanjima starijih Velolučana, saznao sam da je njegova baka Mara Dragojević rođ. Mirošević Dubaj služila kod Katice Furlani (Kazivanje F.M.D.), pa možemo pretpostaviti da su negativni poklonjeni pred Katičin odlazak iz Vele Luke 1930-ih. Potrebno je istaknuti da su se negativni u obitelji Dragojević sačuvali kroz svo ovo vrijeme. Najprije kao uspomena i neobičnost u vremenima kada je fotografija bila privilegij bogatijih, a u novije vrijeme kao trag prošlosti. Nažalost, kod dijela negativa trajno je oštećena emulzija.

Uz manji broj pozitiva, dandanas se sačuvalo 65 Furlanijevih negativa. I to u vlasništvu obitelji Dragojević Šćula.

Najveći broj negativa na staklu ima dimenzije 12 x 16 i 12 x 16,5 cm, što sugerira da je pozitivne izrađivao isključivo najjednostavnijim načinom 19. st. – u stvarnoj veličini direktnog kopiranja s negativa (prislanjanjem papira na staklenu ploču). S obzirom na sačuvane pozitivne o kojima sam govorio u prethodnom poglavlju, čini se da je pojedinačne portrete izrezivao na dizderijevski format (6 x 9 cm). Manji dio negativa ima veću (18 x 24 cm), odnosno manju dimenziju (9 x 12 cm) što sugerira i toliko velike pozitivne. Dragojevićevi negativni su pohranjeni u 4 izvorne kutije proizvođača negativa na staklu (Societe Anonyme A. Lumiere i Germania Platten), a na kutijama su natpisi s datumima nagrada na

sajmovima samog početka 20. st. (najkasnija 1904.). Iako to ne mora ništa konkretno značiti, može sugerirati da su negativni u tim kutijama datirani poslije 1904. A to je vrijeme kada Furlani boravi u Veloj Luci i otvara foto atelijer. Veći i manji formati sačuvani su u neizvornoj kutiji.

Najveći broj negativa snimljen je u studijskim uvjetima, odnosno pripada atelijersko-portretnoj fotografiji. Riječ je o portretima dobro odjevenih muškaraca i žena s nakitom. No, čini se i da su to mahom težačka lica s najboljom odjećom i nakitom. Prašnjave cipele govore o mjestu zemljanih puteva. Malo je tu razmetljivih kicoša i gotovo nijedna ženska haljina po posljednjoj modi.

Furlanijevu studijsku scenu često upotpunjuje stolica čija je uloga i funkcionalna. Ona pomaže portretiranima da što mirnije izdrže dugu ekspoziciju, sjedeći ili držeći se za nju. I drugi dijelovi namještaja, od kojih se izdvaja zanimljivi priručni stolac od granja, uz odlaganje tegli s cvijećem (pelargonije, hortenzije, fikusi...) služe posredno i za oslanjanje portretiranih. Katkad Furlani djevojkama u ruke stavlja knjigu, što je također viđeno kod drugih fotografa, i ne mora sugerirati njezinu sklonost čitanju. U ruke im stavlja i rupčiće, cvijet, ali i fotoalbum. Gotovo nezaobilazna pozadina portretiranih je već spomenuti neoklasicistički dekorativni zastor, kao poželjni interijer. Iako je u drugom planu, previše je uočljiv. I njegov kraj, tj. spoj s podom, preuočljiv je i na pozitivima. Manji broj negativa otkriva i drugi dekorativni zastor koji koristi – livadni pejzaž s više jednobojne svijetle pozadine. Korištenjem oslikanog zastora, Furlani slijedi modu s kraja 19. st. (Kečkemet 2004:20). No, njegova upadljiva artifičijelnost, nestvarnost (u luškim okvirima) i monotonija ponekad smeta jer se nameće strukturi ljudskog lika. Rijetki njegovi portreti poniru u psihološku nutrinu ličnosti, kao što mu je to pošlo za rukom s dječakom sa štapom u ruci (kod kojeg koristi neutralnu jednobojnu pozadinu!). No, to nije

polazilo za rukom niti znatno boljim fotografima od njega (primjer Tommasa Burata, Seferović 2009:118-119). Košćević, ali i drugi teoretičari povijesti fotografije, ističu korištenje dekorativne pozadine, možda preoštro i pretenciozno, kao prevladavajuću manu hrvatske portretne fotografije do početka 20. st. (Košćević 2016:30-31). Fotografija je ponajprije obrtnički uradak. Mora se naglasiti da je većinu lica Furlani smjestio na jednobojni dio oslikane pozadine, no to ne mijenja puno na ocjeni da su kod najvećeg broja negativa njegovi portreti kruto namješteni, u nelagodi i preplašeni, a kod znatnog dijela snimljenih lica nije u maksimalnoj oštirini. Čini se da su se pomaknuli u dugoj ekspoziciji i da je njihova usiljenost plod neprirodnosti dugotrajnog mirnog položaja kao i fokusiranosti na taj imperativ. Vidi se da se većina njih našla prvi put pred fotoobjektivom i da se jednostavno ne mogu opustiti. Jasno se to uočava na negativu s dvije ukočene djevojke i ženom sa strane koja ih promatra (koju bi u pozitivu poslije isjekao). Iako joj je za vječnost sačuvano tek pola lica, njezin opušteni stav daleko je zanimljiviji psihološki profil. Među Furlanijevim negativima još je jedan takav primjer. Starica koja promatra, potpuno se uklopila u dekorativnu pozadinu, a svojom pojavom dala je teatralnu i grotesknu dimenziju portretu dvije djevojke. Po licima i odjeći starica koje promatraju, jasno je da ne čekaju red na fotografiranje, već su prije domaćice Furlanijeve kuće. Dok je prethodni portret bio dobrim dijelom i plod slučajnosti, to se ne može reći za portret franjevca. To je jedno od njegovih najboljih djela, izvrsno osvjetljen i komponiran portret. Potrebno je istaknuti i portret troje djece. Furlani je uspio zadržati njihovu pozornost i mirnoću, a portretom dominira dječja začuđenost situacijom u kojoj su se našli. Najveći broj portretiranih snimljen je frontalno i to upućuje na zaključak da Furlani u atelijeru fotografira rutinirano. Rijetko namješta poluprofil, i to uglavnom na pojedincima u

grupnom portretu, a profil još rijeđe. Jedan ženski portret s leđa i frontalnim pogledom lica predstavlja neobičnost i raritet u Furlanijevom radu. Uopće je zamjetan manji broj portretiranih muškaraca, a kompozicije grupnih portreta su odredom jednolične.

Furlani minimalno slijedi fotografsku modu

Riječ je o portretima dobro odjevenih muškaraca i žena s nakitom. No, čini se i da su to mahom težačka lica s najboljom odjećom i nakitom. Malo je tu razmetljivih kicoša i gotovo nijedna ženska haljina po posljednjoj modi.

retuširanja s kraja 19. st. Na nekoliko negativa s pejzažnim, izvanstudijskim prizorima preko neba je nanosio crvenu boju i lijepio papir kako bi posvijetlio nebo i odvojio ga od snimanog objekta, odnosno dobio istaknutije objekte i kontraste u pozitivu. Nanošenje crvene boje na pojedina lica može se također protumačiti nakanom fotografa da u pozitivu posvijetli pretamno lice. S obzirom na nedorečenost i necjelovitost kadrova pojedinih negativa, izvjesno je da je neke fotografije Furlani izrađivao u maniri portreta u bijelom i na manjem formatu kako i sugerira spomenuti dostupni pozitiv ženskog portreta.

Na doba secesije ukazuju često korišteni florealni, cvijetni motivi. Oslikani na dekorativnim zastorima, ali i stvarni u teglama. Odjeća portretiranih ukazuje tek na tragove secesijske mode. Mogu se uočiti tek na dva ženska portreta, njihovim izduženijim vitkim linijama i predimenzioniranim šesirima. Vela Luka je

ipak periferija i to se jasno vidi na Furlanijevim negativima. Većina žena odjevena je po građanskoj modi starijeg datuma, a kod nekih se mogu uočiti i stariji, tradicijski materijali i krojevi. No, u tadašnjim luškim okvirima riječ je o bogatijoj odjeći, pa se uopće nameće pitanje da li se može raditi o Velolučanima. Naša percepcija stare Luke je težačka i ribarska, no na samom početku 20. st. u mjestu živi već znatan broj obrtnika i dobrostojećih. Iako zasad nisam uspio odgonetnuti niti jedno lice s negativa (izvjesno je tek da se na grupnoj snimci s odlikovanim austrougarskim mornarima može prepoznati luškog kapelnika Narodne glazbe Eduarda Sanitraga, koji je djelovao u Veloj Luci od 1910.) i u tome me ponajviše priječi stoljetna distanca, ovi negativni vrlo vjerojatno prikazuju dobrostojeće Velolučane (i Blaćane?). Iako tadašnji fotoportreti prikazuju imućnije, najbolju odjeću i nakit, i utoliko ne odražavaju stvarni presjek čitave one zajednice i života, Furlanijevi fotonegativi ipak daju jednu sasvim drugu sliku o našem mjestu od one na koju smo naučeni.

Od studijskih snimaka izdvaja se niz s golim dječakom, odnosno inscenacijom anđela. Fotograf je vješto pridodao krila i skrio dječakovo spolovilo sugerirajući hermafroditstvo. Iako bi netko u ovim prizorima mogao iz današnje perspektive opterećene pedofilijom pročitati neskrivenu putenost, na tragu svojevršne dječje erotike, riječ je vjerojatno tek o komercijalnoj pobudi i modi koja će potrajati. Na ovim i nekoliko drugih negativa (izdvojenih u zasebnoj kutiji) studio je drukčije uređen, pa je možda riječ o drugom prostoru/sredini. Čini se da na ovim snimkama Furlani više promišlja o estetici i ostvaruje vrlo dobre portrete/psihološke profile.

Među sačuvanim negativima ima manji broj onih koji pripadaju dokumentarnoj fotografiji. Riječ je o nekoliko snimaka Trogira (Trogirski trg, ulazni portal katedrale, južna gradska vrata s lavom koji je u međuvremenu otučen, kula sv. Marka), kao i porušene utvrde Topana

kod Imotskog.¹⁶ Čini se da su ove snimke plod Furlanijevih (turističkih?) obilazaka Dalmacije. Uz dokumentarnu vrijednost bilježenja nesačuvanog i promijenjenih vizura, izdvojio bi dvije snimke Trogira. Kod oštećene snimke spomenutih južnih gradskih vrata, ona su u prvom planu, a ovjekovječeni ljudi pored njih svjedoče njihovoj veličini i monumentalnosti. No, Furlani je trajno zabilježio i priču ljudi na otvorenom, kao i usporeniji ritam sunčanog dana. Svoj čin fotografiranja nije mogao sakriti, pa ih je portretirao. Dok nam je žena s grimasom od sunca ostala sakrivena pod maramom, čovjek sa zakrpanim hlačama pred samim vratima raširio je svoje ruke ne krijući otvorenu i vedru narav. Nije sasvim jasno u kojoj je ulozi on i suzdržaniji čovjek sa psom do njega. Svoje su „veladune“ objesili o gradski zid, a uz njih je bačva i pletene košare. Pred vratima je očito njihovo radno mjesto. Zanimljiva je i simbolička kompozicija gordog i ponosnog krilatog mletačkog lava ponad, te vedrog čovjeka, Slavena sa zakrpama ispod. Druga snimka bilježi portal trogirске katedrale. Furlani je sjajno dozirao svjetlo i ostvario reljefnost, dubinu i mističnost. Snimka jastožere u Komiži s radnicima i okupljenim stanovnicima svjedoči prvim godinama njezinog rada (drvena baraka bez patine). Izvjesno je snimljena u razdoblju Furlanijeva boravka u Komiži (1885.–1891.), inače prvim godinama Ernestove punoljetnosti. Danas ova fotografija ima izuzetnu dokumentarnu vrijednost za povijest Komiže. Sačuvane su i presnimke vedute Visa sa samog početka 20. st., splitskog Peristila i Posljednje večere iz Franjevačkog samostana u Hvaru. Možda je riječ o Furlanijevim planovima s produkcijom razglednica.

16 Zahvaljujem se povjesničaru Goranu Mladineu na identificiranju nekoliko meni nepoznatih lokaliteta na Furlanijevim negativima.

*Dječak anđeo.
Privatna zbirka Darko Dragojević Šćula*

*Dječak sa štapom u ruci.
Privatna zbirka Darko Dragojević Šćula*

*Portret dvije djevojke i uhvaćena promatračica.
Privatna zbirka Darko Dragojević Šćula*

Djeca. Privatna zbirka Darko Dragojević Šćula

*Portret franjevca.
Privatna zbirka Darko Dragojević Šćula*

Mladi vjenčani par – Katica Simatović i Ernesto Furlani (1898.).
Privatna zbirka Franko Oreb

Obitelj Joković (?) (format izvornika 11 x 16,5 cm).
Privatna zbirka Anđelka Grbić

*Uz najveći broj portreta,
manji broj negativa pripada
dokumentarnoj fotografiji.
Riječ je o nekoliko snimaka
Trogira, Komize i Imotskog na
prijelazu stoljeća.*

Sačuvani negativni, u većini, govore o standardiziranom fotografskom poslu. S obzirom na dekorativni zastor i stolicu, možemo pretpostaviti da je većina ovih snimaka u pozitivima imala logo „Atelier Ossiak“. Prema analizi Mara Grbića, koji mi je znatno pripomogao u pisanju ovog rada, Furlani je koristio premalu blendu na većini snimaka. To je uzrokovalo podužu ekspoziciju (oko 20 sekundi). Objektiv (blizu širokokutnog) mu je bio udaljen na 3 metra od ljudi, a uz mali otvor zaslona oština je podjednaka u čitavoj dubini snimanih ljudi. No, maksimalna oština često nije na licima već malo naprijed. U studijskim uvjetima koristio je difuznu rasvjetu pa likovi na negativima imaju slabo uočljive sjene, lica su blago modelirana i ublaženi su jači kontrasti odjeće. Na negativima se može uočiti i veći broj crnputih likova, što je vjerojatno prije umjetna posljedica tonalne distorzije. Pankromatski stakleni negativni nisu bili osjetljivi na crveni, zeleni i žuti dio spektra. Čini se da je u danima direktne sunčeve svjetlosti, crvenkasta koža postajala tamnija na negativima.

Nakladnik razglednica Vele Luke

Znatno više Furlanijevih pozitivna sačuvano je u obliku razglednica. Poznato je najmanje 10 razglednica koje je izdao, isključivo s topografskim motivima Vele Luke. Na nekima stoji njegovo puno ime i prezime, a na pojedinima prezime i inicijal imena koji upućuje na talijanizirano ime supruge. „C“ kao Catarina, a ne kao nepostojeći „Claudio“ kod Goleša (2015:585,

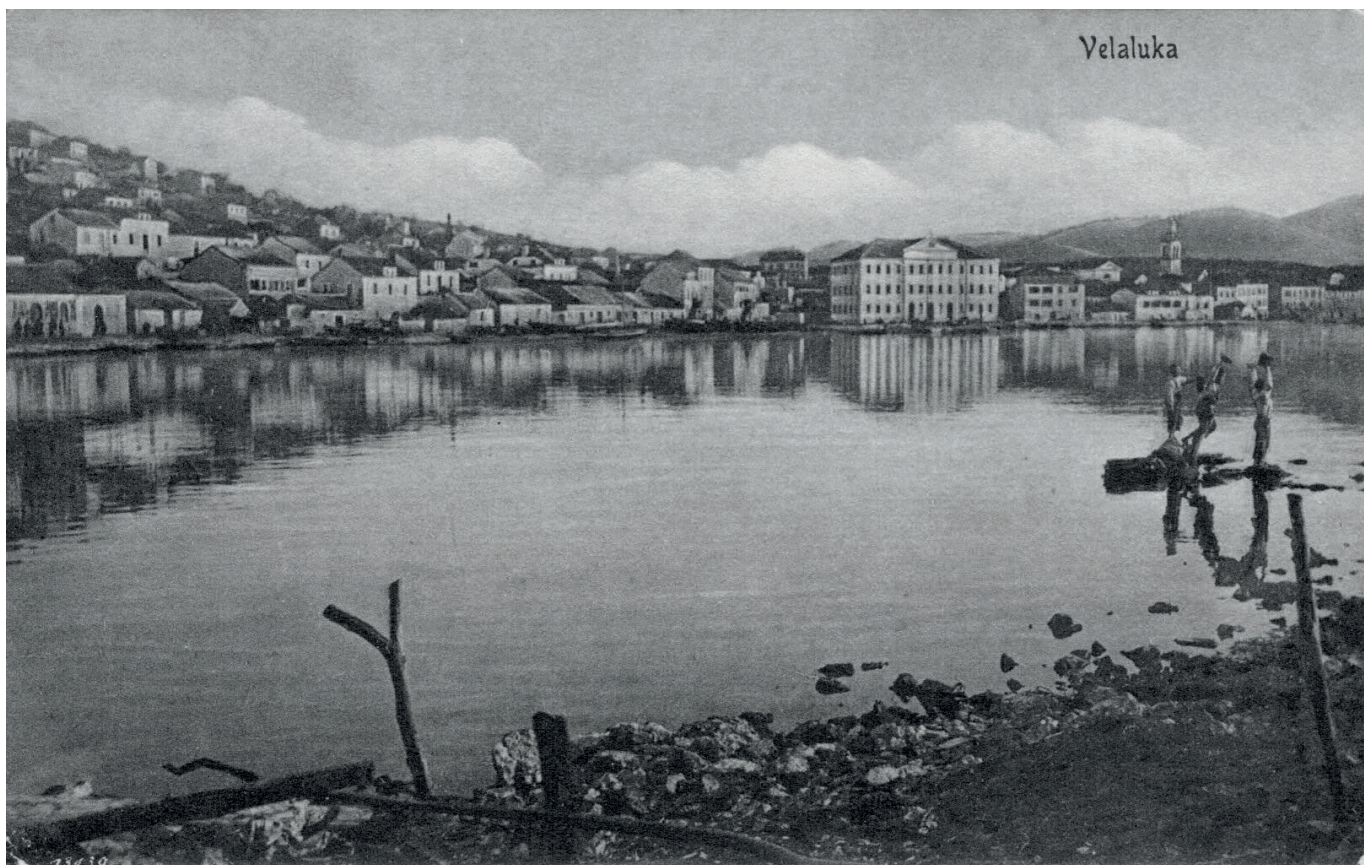
650). Najveći broj razglednica izdao je za vrijeme Austro-Ugarske u tzv. Zlatnom dobu razglednica i tada koristi hrvatski i talijanski naziv mjesta, a podatak o izdavaču je isključivo na talijanskom jeziku. Nekoliko najstarijih tipova razglednica ima jedinstveni revers isključivo namijenjen ispisivanju adresanta i adrese, dok se poruka pisala sprijeda u dnu ispod fotografije mjesta. Poslije 1905. poruka se seli na revers, koji se podijelio na prostor za adresu i tekst (Bogavčić 2015:31-32).

Furlanijeve razglednice su među najstarijim luškim razglednicama i najčešće su korištene u zavičajnoj literaturi. Najpoznatiji su mu motivi Male rive s mnoštvom jedrenjaka i bačava, kao i novootvorene Pučke škole s učenicima pred njom. Ova se fotografija u ovovjekovnom pomodarskom rječniku može opisati i kao milenijska, jer je ispred školske zgrade poredao učenike (i učitelje?) pa se usko može povezati uz otvor nove školske zgrade početkom 1913. Ipak, u prvom planu je bila zgrada, kao što se i inače za format razglednice (i tadašnju fotografsku tehniku duže ekspozicije) tražio statičan, smiren i usporen kadar. Kako se na još nekoliko njegovih razglednica (ali i fotografija – snimka komiške jastožere!) uočavaju statisti – stariji Velolučani i djeca, možemo govoriti i o svojevrsnom potpisu. Nije propuštao zabilježiti masovnije društvene događaje pa je početkom 20. st. snimio skupinu austrijskih ratnih brodova i okupljene Velolučane na Veloj rivi, odnosno sokolske svečanosti 1926. s prepunom rivom na kojoj se blagoslivljao Aleksandrov sokolski barjak. Bio je to jedan od najvećih društvenih događaja u mjestu dvadesetih godina. Upravo po toj razglednici, pouzdano znamo da ih je Furlani izdavao i dvadesetih u tzv. dobu nazadovanja kvalitete i raznolikosti razglednica. No, kod Furlanija se (očekivano) ne uočava promjena te se on u potpunosti nadovezuje na stil iz Zlatnog doba.

*Južna gradska vrata u Trogiru.
Privatna zbirka Darko Dragojević Šćula*

Razglednica Vele Luke (uoči I. svjetskog rata?).
Privatna zbirka autora

Pogled na Luku bez školske zgrade.
Privatna zbirka autora

Izdvojio bi razglednicu s pogledom na Pinski rat, školsku zgradu i središte Luke iz Vranca, koja predstavlja odmak od standardnog dokumentarističkog profila razglednica. Furlani je uhvatio nestvarni trenutak posvemašnje bonace u Luci s odrazima u moru. Kadar upotpunjuje neuređena obala na Vrancu i tri dječaka u frenetičnom (namještenom) trenutku igre, kontrastirajući dominirajućoj beživotnoj harmoničnosti i pridonoseći nadrealnosti. Iako je pravo pitanje koliko je grafičar i tisak pridonio ovakvoj atmosferi, a koliko sam Furlani, čini se da je on ovom razglednicom iskoračio iz uobičajenih kanona i osrednjosti zanata.

Furlanijeve razglednice su među najstarijim luškim razglednicama i najčešće su korištene u zavičajnoj literaturi. Najpoznatiji su mu motivi Male rive s mnoštvom jedrenjaka i bačava, kao i novootvorene Pučke škole s učenicima pred njom.

Veći dio Furlanijevih razglednica tiskara je naknadno šablonski bojala u par osnovnih boja (crvena i zelena), što je bio odraz tada raširene mode. Na nekim razglednicama „Poljane Franije Josefa I“ (ispred današnjeg Centra za kulturu) čak je nadocrtan polumjesec (Goleš 2015:583). Ovakav je postupak podosta utjecao na manjak dokumentarne vrijednosti i bogatstvu detalja razglednice, no donekle je i prekrivao nedostatke duže ekspozicije. Najbolje se to može vidjeti na njegovoj posljednjoj razglednici iz 1926. s prikazom sokolskih svečanosti. Samo tri godine poslije, Ernesto umire u 62. godini života. Od infarkta za stolom (Kazivanje F.O.).

Izvjerno je da je Furlani bio i fotograf

razglednica koje je izdao, iako to nigdje na razglednici nije izrijekom napisano. Navedene formulacije „Editore proprietario“ i „P.R.“ isključivo sugeriraju vlasništvo nakladničkih prava, no tako je bilo i s većinom ostalih razglednica u to vrijeme. Nažalost, nije dostupan niti jedan Furlanijev negativ luških motiva razglednica. Postavlja se i pitanje da li je Furlani autor razglednica drugih luških izdavača kao jedini mjesni fotograf. Inače, Velu Luku i druge manje dalmatinske sredine u to vrijeme fotografirao (i izdavao kao razglednice) Vittorio Stein, također tršćanski fotograf. Sačuvani negativi kod obitelji Dragojević Šćula mogli bi sugerirati da je Furlani izdavao razglednice i drugih dalmatinskih sredina, iako o tome nema podataka.

Nije poznato u kojoj je nakladi izdavao. Razglednica Vele Luke je početkom 20. st. i dalje novina koja stiže sve veći broj konzumenata. Snažnu ekspanziju doživjet će s uzletom turizma. Dakako, u prva dva desetljeća 20. st. broj klasičnih turista u Veloj Luci je gotovo zanemariv, pa možemo pretpostaviti da Furlanijeve naklade nisu bile prevelike. Tada su razglednice iz Vele Luke slali putujući trgovci, roditelji učenicima izvan otoka, učitelji kolegama...

Umjesto zaključka

U Veloj Luci se Ernesta i danas sjećaju najstariji stanovnici, kao starca srednjeg rasta i bez kose (Kazivanje M.V.B.). No, praktički ga je prekrilo zaborav. Logično je to s obzirom da je umro davne 1929.¹⁷ bez potomaka i da do danas nije bio prisutniji u zavičajnoj literaturi. Nadgrobnu „podoknicu“ koju mu je rodbinski blizak Antun Simatović spjevao i u kojoj je istaknuo njegove glazbene, ljudske i obiteljske kvalitete,¹⁸ davno su Lučani „arhivirali“.

¹⁷ HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu. Ostavine – smrtovnica br. 23/1929 (2.10.1929.).

¹⁸ Ove i druge Simatovićeve stihove čuva dr.sc. Franko Oreb, koji me je i informirao o njihovom postojanju.

Pogled na središte Vele Luke.
Privatna zbirka autora

Poslije njegove smrti, Kata će neko vrijeme nastaviti voditi trgovinu. Prodat će je uoči II. svjetskog rata i preudati se za viškog iseljenika Petrića. Oputovala je u SAD gdje i umire. Ernestova neudana sestra Fila ostala je sama u Veloj Luci, snalazeći se gatanjem iz karata (Kazivanje F.M.D. i M.V.B.). S njezinom smrću 1959. zatvoreno je luško poglavlje ove obitelji. Furlanijevi su ukopani u obiteljskoj grobnici Simatović na luškom groblju sv. Roka. Donedavno se mogla uočiti i prelomljena nadgrobna ploča s natpisom „Famiglia Ernesto Furlani 1915“.

Furlani se profilirao kao dobar profesionalni fotograf. Njegovi snimci imaju iznimnu dokumentarnu vrijednost s obiljem informacija o životu ondašnje Vele Luke.

Možda je u glazbi ostao zaslužen u očevoj sjeni, no profilirao se kao dobar profesionalni fotograf. Furlani se sa svojim opusom zasigurno neće izdvojiti u korpusu tadašnje hrvatske fotografije i njegovi studijski portreti su većinom odraz rutiniranog posla. Korištenjem neizbježnih studijskih rekvizita i dekorativne pozadine donekle se uklapa u opću sliku hrvatske i europske zanatske fotografije na prijelazu stoljeća, no nije pretjerivao u retuširanju. Da je promišljao o estetici posvjedočuje niz negativa na kojima je ostvario vrlo dobre portrete i snimke. Ernestovi snimci imaju iznimnu dokumentarnu vrijednost. Bez obzira što je riječ o nepoznatim ljudima, iz njegovih snimaka može se izvući obilje informacija o životu ondašnje Vele Luke. Njegova pojava u fotografiji je važna za Vele Luku i otok Korčulu jer predstavlja sam početak profesionalne i kvalitetne fotografije.

Izvori i literatura

Državni arhiv u Dubrovniku - Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo

HR-DADU-SCKL-157. Kotarski sud u Blatu

HR-DADU-SCKL-160. Općinski sud u Korčuli

HR-DADU-SCKL-527. Kotarsko poglavarstvo u Korčuli

HR-DADU-SCKL-676. Kulturno-umjetničko društvo „Hum“

Privatna zbirka

Darko Dragojević Šćula, Anđelka Grbić (Vela Luka), dr.sc. Franko Oreb (Split), Meri Oreb (Vela Luka), obitelj Šćepanović (Vela Luka), Udruga Likovno stvaralaštvo Vela Luka (digitalna zbirka)

Objavljeni izvori

Guida Regno di Dalmazia 1908. Trst: Mora & C.

Web izvori

Matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih župe Labin i župe Vela Luka (www.familysearch.org)

Kazivači

Darko Dragojević Šćula, Franko Mirošević Dubaj pk. Nikole, dr.sc. Franko Oreb, Jadranko Oreb, Anđela Šćepanović, Marija Vlašić Baja rođ. Prižmić (svi 2016.)

Literatura

Barčot, Tonko. *Više od stoljeća – dramski amaterizam u Veloj Luci 1911. – 2015*. Vela Luka: Velolučki pučki teatar, 2016.

Bogavčić, Ivan. „Dalmatinske razglednice od njihova nastanka do kraja zlatnog doba“. U: *Zaboravljena Dalmacija na starim razglednicama*. Split 2015., str. 19 – 74.

Goleš, Igor (ur.). *Zaboravljena Dalmacija na starim razglednicama*. Split: Pozdrav iz Dalmacije, 2015.

Grčević, Nada. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo

povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981.

Kečkemet, Duško. *Fotografija u Splitu 1859.-1990*. Split: Marjan tisak, 2004.

Koščević, Želimir. *Teme i motivi hrvatske fotografije*. Zagreb: Meandarmedia, 2016.

Krešac, Gracijano (ur.). *Fotografija u Istri do 1918*. Pula: Pomorski muzej Istre, 2009.

Oreb, Franko. *Narodna glazba Vela Luka 1893.-1983*. Vela Luka: Narodna glazba Vela Luka, 1983.

Oreb, Franko. „Značenje Nikole Furlanija za razvitak glazbene djelatnosti u Veloj Luci krajem prošlog i početkom ovoga stoljeća“. *Luško libro* 3. Zagreb 1995., str. 67 – 71.

Oreb, Milan i Goran. „Velolučki folklor“. *Luško libro* 8. Zagreb 2000., str. 107 – 113.

Seferović, Abdulah. *Photographia Iadertina*. Zagreb: Kapitol, 2009.